

Інституалізація обов'язкової реституції, хоча би з часткою понад 50 %, призведе до того, що засуджені не зможуть розплатитися з потерпілими під загрозою скасування відкладних умов виконання/відбування покарання, що зумовить рецидивну поведінку засуджених, адже задля здобуття коштів на відшкодування вони, згідно із закономірністю персеверації, можуть удатися до злочинного варіанту отримання коштів на компенсацію. Або ж будуть зазнавати повторної пеналізації, якщо не виконують майнового покарання, котре буде спрямоване на компенсацію шкоди, завданої жертвам злочинів.

Навіть, якщо й не "заносити сокири над шиями засуджених" за невиконання реституції/компенсації, все одно, ураховуючи, що більшість злочинців належать до незаможної верстви населення, вони не зможуть адекватно компенсувати шкоду, якщо ж, звісно, вона буде великою. Проте в Україні частка реституції в більше ніж 30 % справ зумовлена, на мою думку, тим, що в більшості кримінальних справ потерпілі називають досить помірні суми збитків або шкоди.

Література

1. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века. Десятый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Вена, 10-17 апреля 2000 г. - [Электронный ресурс]: <http://www.un.org/russian/docu-men/declarat/conf187-4r3.pdf>.

2. Райт М. Парадигма восстановительного правосу-

дия // Відновне правосуддя в Україні: Щоквартальний бюлетень. Спецвип. - К., 2005. - С. 34-48.

3. Маляренко В.Т., Відновлюване правосуддя: можливості запровадження в Україні // Відновне правосуддя в Україні: Щоквартальний бюлетень. Спецвип. - К., 2005. - С. 6-33.

4. Костицький М.В. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні / М.В. Костицький: матеріали Міжнар. конф. "Формування української моделі відновного правосуддя". - м. Київ, 10-11 лют. 2005 р. - К.: Український центр порозуміння, 2005. - С. 12-16.

5. Ансель М. Новая социальная защита (Гуманистическое движение в уголовной политике) / Марк Ансель; [пер. с франц. Н.С. Лапиной]. - М.: "Прогресс", 1970. - 310 с.

6. Основные принципы применения программ восстановительного правосудия в уголовных делах. ЭКОСОС, 24 июля 2002 г. // Відновне правосуддя в Україні: Щоквартальний бюлетень. Спецвип. - К., 2005. - С. 49-53.

7. Медіація у кримінальних справах: Рекомендація № R (99) 19, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 15 верес. 1999 р. // Відновне правосуддя в Україні: Щоквартальний бюлетень. Спецвип. - К., 2005. - С. 54-57.

*Сердюк П.П.,
кандидат юридичних наук, доцент
Класичного приватного університету
Надійшла до редакції 16.09.2012*

УДК 343.1:343.123

ЩОДО ПРОЦЕДУРИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗГЛЯДУ ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Черевко С. П.

Згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Згідно зі статтею 92 Конституції України виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Притягнення до кримінальної відповідальності має здійснюватись у певному порядку, на підставі процесуальних норм, що регламентують провадження в кримінальній справі. Прийняття нового КПК України вирішувало декілька завдань, головним з яких було приведення процедури кримінального провадження до загальновизначаних європейських стандартів і практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою закріплює, що жертви злочинів мають право на доступ до механізмів правосуддя і якнайшвидшу компенсацію за завдану шкоду відповідно до національного законодавства [1]. Як слушно зазначалось у літературі, призначення Декларації полягає в тому, щоб сприяти максимальному захисту прав мільйонів людей в усьому світі, яким завдається шкода в результаті злочинів і зловживань владою. Положення цієї Декларації належать до тих загальновизначаних принципів, якими слід керуватися як законодавчим, так і правозастосовним органам [2, 65]. Проте на фоні

© С.П. Черевко, 2012

запеклих дискусій щодо окремих положень нового КПК України серед науковців і правозастосувачів поза увагою юридичної спільноти залишилося питання про цивільний позов у кримінальному процесі. Між тим питання про відшкодування шкоди, завданої злочинцем, за новим КПК України, а точніше відповідності оновленої процесуальної форми потребам потерпілих належного висвітлення не отримала. Так само серед завдань кримінального судочинства відшкодування шкоди особам, які потерпіли від злочину, відсутнє.

Метою статті є дослідження процедури розгляду цивільного позову в кримінальному процесі та встановлення його відповідності потребам потерпілих від злочинів.

Вирішення питання про відшкодування шкоди здійснювалось традиційно в матеріально-правовому аспекті. Окремі питання відшкодування шкоди та шкоди, завданої злочинцем, були предметом розгляду таких юристів, як М.М. Агарков, Д.В. Боброва, В.П. Грібанов, Н.С. Малєїн, О.О. Красавчиков, Є.О. Харитонов, Б.Б. Черепакін та інших. Серед вчених-дослідників кримінального процесу слід зазначити таких авторів, як С.А. Альперт, П.П. Гурєєв, Ю.М. Грошевий, З.З. Зінатуллин, Л.Д. Кокорев, А.Г. Мазалов, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко та ін.

Окремі дослідження стосувались відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину за цивільним законодавством (Д.Ф. Плачков), проте в умовах дії нового КПК України аналіз проблеми ще не здійснювався.

Стаття 128 КПК України передбачає, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної

шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Оскільки цивільний позов у кримінальному процесі розглядається за правилами, встановленими в ньому, при цьому питання про відшкодування шкоди, завданої злочинцем, може вирішуватися й у порядку цивільного судочинства, то виникає питання про доцільність існування альтернативних процесуальних процедур і їх ефективність з точки зору потерпілого. Слід зауважити, що в літературі вже зверталась увага на цей аспект проблематики, проте єдина позиція з цього приводу відсутня. В. Самолін вказував на необхідність розгляду позову за однаковими правилами незалежно від того, у якому процесі він пред'являється [3]. А.Б. Марченко, вказуючи на зв'язок цивільного позову з обвинуваченням, виходив з другорядного значення цивільного позову, а тому приходив до висновку, що він повинен погоджуватися з інтересами кримінального правосуддя й у всіх можливих колізіях відігравати підлеглу роль у кримінальному процесі [4, 8]. Таку позицію можна витлумачити як неприпустимість механічного перенесення норм цивільного процесуального права на цивільний позов у кримінальному процесі. Проте, поділяючи першу позицію, з деякими застереженнями вважаємо підхід, запропонований А.Б. Марченко, неприпустимим. Виходячи з міжнародних стандартів і конституційних норм, слід визнати, що інтереси потерпілого від злочину вимагають захисту не в меншій мірі, ніж гарантування прав особи, яка підозрюється в скоєнні злочину або справа щодо якої вже розглядається судом. Функцією держави є забезпечення відповідного ладу на території певної країни, ефективне функціонування органів влади, що в результаті повинно сприяти захисту й здійсненню прав окремими громадянами. Держава повинна забезпечити недоторканість прав і свобод своїх громадян, осіб, які перебувають на її території, від протиправних посягань і тому відновлення їх прав, компенсація завданої шкоди має бути першорядним завданням. Відповідно, і говорити про "другорядність", "підлеглисть" цивільного позову завданням кримінального судочинства навряд чи правильно. Вирішення цього питання, на нашу думку, залежить від сприйняття процесуальної процедури. Якщо йдеться про кримінальний процес, то говоримо про інтереси держави, а якщо про цивільний - то про приватні інтереси. Проте такий підхід є занадто спрощеним у сприйнятті проблематики. Якщо виходити зі ст. 3 Конституції України, то розкриття злочину, викриття винних та їх покарання не може бути єдиною метою діяльності держави в цій сфері. Оскільки держава існує для людини, то захист прав потерпілого повинен бути якщо не пріоритетним, то у всякому випадку рівнозначним завданням держави в кримінальному провадженні, інакше який сенс потерпілому, крім морального задоволення, від покарання особи, яка здійснила розбійний напад, якщо шкода його майну не відшкодована, а за відновлення здоров'я потерпілий розраховується своїми грошима, які ніколи не будуть відшкодовані. Слід зауважити, що якщо через вчинення адміністративних правопорушень заподіяно матеріальної шкоди на суму понад 1 млн. 877 тис. грн.,

добровільно відшкодовано 364,8 тис. грн. або 19,4 % від загальної суми заподіяної шкоди, що дещо більше порівняно з I півріччям 2011 року (12,9 %) [5], то аналогічні дані щодо шкоди, завданої злочинцем, відсутні, що, однак, не означає, що проблеми такої не існує. Навпаки, на нашу думку, відсутність такої статистики свідчить про системні проблеми в межах процесуальної форми, про фактичне підпорядкування мети кримінального провадження виключно до покарання злочинця, про те, що фактичне відшкодування шкоди потерпілим настільки мізерне, що його не має сенсу обліковувати.

Російський правник І.М. Кипнис зазначає, що розробники останнього проекту КПК (РФ - авт С.Ч.) визнали за необхідне відмовитися від інституту цивільного позову в кримінальному процесі. Така позиція припустима, оскільки інститут цивільного позову не цілком вписується в публічно-правове призначення кримінального судочинства. Якщо уважно проаналізувати КПК України, то він підкреслює лише особливості розгляду цивільного позову, проте не регламентує особливостей його розгляду. Все зведено до порядку його подачі, оголошення та залишення без розгляду. Водночас, наприклад, ч. 4 ст. 128 КПК України встановлює, що форма й зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються в порядку цивільного судочинства.

Ми поділяємо позицію, висловлену в літературі, що практична корисність розгляду цивільного позову в кримінальному процесі, оскільки по багатьом справам вирішення у вирокі цивільно-правового спору одночасно зі спором кримінальним дозволяє значно скоротити для зацікавлених осіб строки захисту державою їх порушених прав або охоронюваних законом інтересів [6]. У такому сенсі практикою залишення без розгляду цивільних позовів під час розгляду кримінальної справи з метою його подальшого розгляду в цивільному провадженні слід визнати хибною. Як слушно зазначалось у літературі, однією з основних проблем підвищення ефективності дії цього засобу правового захисту є небажання або нездатність судових органів вирішити й цивільний позов, і кримінальну справу в одному процесі, як правило, судді відмовляються задовольняти цивільний позов і передають його на розгляд і вирішення в порядку цивільного судочинства, що не може вважатися позитивною правозастосовною практикою й потребує перегляду [7].

Автор цієї статті підтримує тезу, що суд, який розглядає кримінальну справу, повинен в обов'язковому порядку виносити рішення по відшкодуванню матеріальної шкоди. При цьому така практика має історичне підґрунтя. Серед староруських джерел права найбільш відомим правовим актом, що регулював відносини відшкодування шкоди, завданої злочинцем, є "Руська правда". Саме в цій пам'ятці права ми можемо знайти вказівку на регулювання зобов'язань у сфері цивільного обороту на підставі договору або внаслідок правопорушення (делікту). Зобов'язання з відшкодування шкоди виникали в результаті вчинення злочину, а також з правопорушень цивільного характеру. "Руська правда" варіювала штрафи, що сплачувалися винними особами залежно від належності майна певній особі. Найбільшим захистом користувалося майно, що належало князю. Такий же принцип діяв стосовно громадян, що мали різний соціальний статус. За часів російської Імперії, зокрема при Петрі I, у 1697 р. був виданий указ про встановлення пошукового порядку

провадження для всіх категорій справ. Пам'ятки права тих часів, зокрема Військові артикули, містять вказівку на можливість відшкодування заподіяної шкоди. Загальна норма ст. 189 Артикула військового (1715 р.) встановлювала правило про обов'язковість відібрання украденого в злочинця [4, 362]. Установи про губернії 1775 р. поклали початок формальному відокремленню кримінального й цивільного процесів шляхом утворення двох палат для цивільного й кримінального суду. У 1765 р. указом Катерини II було заборонено стягувати відшкодування шкоди за правилами, що діяли раніше. Потерпілим належало задовольнитися поверненням їм украдених речей, а якщо їх було недостатньо, решта стягувалося з приховувачів, злочинців і скупників краденого. У проектах укладень, що були розроблені при Катерині II в 1754 і 1756 р. р., передбачався розгляд у кримінальному процесі цивільно-правових вимог про відшкодування шкоди. При встановленні відсутності складу злочину розшук припинявся, а відшкодування шкоди передавалося на розгляд цивільного суду [4, 70].

Згідно з Укладенням про покарання кримінальні й виправні 1845 р. [4, 174] при провадженні по кримінальній справі належало керуватися нормами не тільки кримінального, а й цивільного права й процесу. Були уперше введені поняття "цивільний позивач" і "цивільний позов", розглянутий у безпосередньому зв'язку з кримінальною справою. Під цивільним позовом розумілася вимога про винагороду за заподіяні злочином шкоду й збитки. Цивільний позивач - особа, яка заявила про цю винагороду під час провадження кримінальної справи, але не користується правами приватного обвинувача. Цивільний позов у кримінальному процесі міг бути заявлений на будь-якій стадії кримінального процесу до відкриття судового засідання [8, 258-262].

Предметом позову були вимоги про повернення майна власнику або виплати винагороди за шкоду й збитки (ст. 122, 126, 375, 776, 777, 779), незаконно отриманих плодів і доходів, виправленні ушкодженого майна, відшкодуванні видатків, пов'язаних з пошуком майна, забезпеченням існування потерпілих і їх родин, відшкодуванні видатків на лікування, поховання тощо. При постанові вироку суд міг залишити цивільний позов без розгляду в разі виправдання підсудного [9, 22].

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки й внести пропозиції. Цивільний позов у кримінальному судочинстві є міжгалузевим правовим

інститутом і містить цілий комплекс правових відносин, а не зводиться лише до вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем. Він є досить ефективним засобом захисту прав фізичних і юридичних осіб, що пройшов наукову й практичну апробацію, має переваги перед роздільним розглядом і вирішенням цивільного позову й кримінальної справи, але при цьому потребує вдосконалення, пов'язаного з розширенням його меж і процедур застосування.

Література

1. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью Конвенция ООН від 29 ноября 1985 г. - [Електронний документ]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
2. Козацкая В.Э. Гражданско-правовое регулирование возмещения вреда, причиненного преступлениями: исторический и сравнительно-правовой анализ. - Дис. канд.юрид.наук. - Рязань, 2009. - 203 с.
3. Самолин В. Гражданский иск в уголовном процессе и принцип диспозитивности // Законность. - 2000. - № 9. - С. 49-50.
4. Тальберг Д.Г. Гражданский иск в уголовном суде или соединенный процесс. - К., 1889. - 224 с.
5. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у I півріччі 2012 року. - [Електронний ресурс]: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
6. Кипнис Н.М. Проблемы гражданского иска в уголовном судопроизводстве // Научные труды Московской государственной юридической академии. - 2005. - № 4. - С. 771-772.
7. Бобров К.О. Гражданский иск в уголовном судопроизводстве как средство эффективной правовой защиты человека // Российский судья. - 2008. - № 5. - С. 21-24.
8. Викторский С.И. Русский уголовный процесс. М., 1912. С. 258-262.
9. Дубровин В.В. Из истории развития правового регулирования института гражданского иска в уголовном процессе России // История государства и права. - 2009. - № 4. - С. 20-22.

*Черевко С.П.,
суддя Малиновського районного суду м. Одеси
Надійшла до редакції 12.11.2012*

УДК 343.91

ЗАПОБІГАННЯ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Черниш М. О., Браницька Т. Ю.

Офіційний перехід Української держави від каральної політики до гуманного поводження із засудженими до позбавлення волі, внесення змін в концепцію кримінально-виконавчого права й введення відповідних статей до Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) небагато що змінили в практиці установ пенітенціарної системи. Насамперед тому, що всі суспільні відносини інерційні і явища, породжені ними, не зникають одночасно зі скасуванням державних законів. Каральну політику також підсилює статус засуджених злочинців, які завдали шкоди людям, суспільству й державі. Нарешті, кара як

відплата за скоєний гріх розглядається в суспільстві християнської моралі як заслужене й тому правильне, а не як упередженість або несправедливість.

Тема гуманізації політики в пенітенціарних установах широко обговорюється в теорії права й у теорії та практиці кримінально-виконавчого права [1; 2]. Разом з тим, як правило, залишається за межами аналізу такий її важливий аспект, як внутрішня диференціація - розшарування засуджених на страти, утворення масового прошарку маргіналів як неухильно деградуючих людей, непристосованих до подальшого життя в суспільстві.

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**